

РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ УГОРСЬКИХ МЕНШИН: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ І СУЧАСНІ УМОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

Досліджується виникнення угорської національної меншини внаслідок світових війн ХХ ст. Проаналізовано історичні події того часу, наслідки їх для Угорщини та країн Центрально-Східної Європи. Розглянуто сучасний стан угорської національної меншини та її вплив на відносини Угорської Республіки із сусідніми країнами.

Ключові слова: світова війна, національна меншина, Угорщина.

Исследуется возникновение венгерского национального меньшинства в результате мировых войн ХХ ст. Проанализированы исторические события того времени, их последствия для Венгрии и стран Центрально-Восточной Европы. Рассмотрено современное состояние венгерского национального меньшинства и его влияние на отношения Венгерской Республики с соседними странами. .

Ключевые слова: мировая война, национальное меньшинство, Венгрия.

Study of the Hungarian national minority as a result of world wars of the twentieth century. Analyzed the historical events of the time their implications for Hungary and Central Eastern Europe. The current state of the Hungarian minority and its influence on the relations of Hungary with its neighbors.

Key words: world war, national minority, Hungary.

Постановка проблеми і її актуальність. На початку ХХІ ст. державноцентрична організація міжнародного порядку піддається критиці. Свідченням цього є тенденція до цілісності та єдності людства, глобалізації, інтеграції, розвитку світових організацій (ООН, СОТ, МВФ) і регіональних угруповань (Європейський Союз, АСЕАН тощо). Модель регіону як частини світової спільноти набуває більшого впливу на світові процеси, ніж модель традиційної національної держави.

Проблема співвіношення національних та інтернаціональних векторів в історії міжнародних відносин широко обговорювалась і продовжує залишатися однією із найбільш

дискусійних тем в історії, політичній науці і міжнародному праві. В останні роки цими проблемами активно займаються антропологи, етнологи, фахівці із соціальної історії, психології, географії, економісти, лінгвісти. Однак незважаючи на таку увагу фахівців різних галузей знань, які, здавалося б, повинні дати вичерпні відповіді на всі питання, тема впливу національного чинника на міжнародні відносини у різні епохи залишається недостатньо дослідженою.

Положення кожної національної меншини, навіть у такому невеликому регіоні, як Центрально-Східна Європа, має свої власні, особливі характерні риси. Отже, їх потрібно вивчати, і будувати відносини з країнами, враховуючи їх специфічні особливості. Не існує стандартних шляхів вирішення багатьох конкретних проблем, кожна з яких існує у певному національному контексті.

Стан досліджуваної проблеми. На підставі опрацьованої літератури слід відзначити, що ґрунтовних вітчизняних досліджень, які охоплювали б коло питань даної теми, не існує. Проте порівняльний аналіз масиву гунгарологічних студій політологів та істориків України свідчить, що впродовж останніх років зростає кількість наукових досліджень з цього питання. Етапними є наукові видання вчених Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, зокрема праці Ф.М. Рудича, в яких здійснено порівняльний аналіз трансформації політичних структур у країнах Центрально-Східної Європи. Найбільш вагомим політологічним дослідженням з цієї проблематики є праця Д.І. Ткача “Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій” [1, 12–14]. Логічним продовженням вивчення цієї тематики стала робота М.М. Товта “Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку)” [2].

В Угорщині історія виникнення угорської національної меншини є досить популярною. Найбільшим напрацюванням з цієї теми можна вважати збірник праць під назвою “Спільноти меншин угорців у ХХ столітті”, написаний знаними дослідниками науково-дослідного Інституту національних меншин Академії наук Угорщини [9].

Серед угорських авторів, які вивчають національну меншину та її відносини з батьківщиною, потрібно виокремити Н. Барді, Ч. Фединця, Л. Сарка, К. Золтана, Е. Торжка, Ф. Газдага, Н.Ж. Кері та ін.

Утім, нині вкрай важливим є комплексний історико-політологічний підхід до аналізу виникнення угорської національної меншини у країнах Центрально-Східної Європи. Таким чином, дослідження проблеми з самих її витоків дозволить охопити тему більш широко та зрозуміти сучасні тенденції у розвитку регіону.

Метою автора було розглянути виникнення угорської національної меншини, висвітлити сучасний її стан у контексті міжнаціональних відносин Угорської Республіки із сусідніми країнами.

Виклад основного матеріалу. Етнічно чистих діаспор не буває. Проте різниця між діаспорами, які виникли внаслідок поділу кордонів, та тими, які виникли шляхом міграцій, є досить суттєвою.

Після розпаду Австро-Угорської монархії, багатонаціональної імперської структури було утворено нові держави в Центрально-Східній Європі, виникла нова система міжнародних відносин. У нових кордонах утверджується Румунія, виникає незалежна Чехословаччина. В результаті об'єднання самостійних Сербії та Чорногорії із землями, які раніше входили до складу Австро-Угорської монархії, утворюється (фактично, під егідою Сербії) багатонаціональне Королівство сербів, хорватів і словенців [6, 78].

Для угорської нації наслідки Першої світової війни та революцій були відмінними від націй, які розширили свої кордони та досягли незалежності внаслідок цих подій. Факт участі Угорщини у Першій світовій війні на боці Німеччини був використаний державами Антанти для реалізації своїх стратегічних інтересів у регіоні. Зусилля США, Великобританії та Франції в основному були зосереджені на створенні системи протизваги на випадок можливого посилення Німеччини, союзники не були зацікавлені в існуванні могутньої Угорської держави.

Таким чином, при формуванні Версальської системи спільна лінія Антанти по ставленню до Угорщини зводилась

до того, щоб зробити її якомога меншою за територією та більш залежною у зовнішній політиці від сусідніх, більш сильних держав. Договір з Угорщиною, який зайняв місце поряд із документами, які підбивали підсумки Першої світової війни, був підписаний 4 червня 1920 р. у Версалі, в Тріанонському замку і 13 листопада того ж року ратифікований угорським парламентом у Будапешті. Таким чином було юридично оформлено розпад дуалістичної монархії. Угорщина відділилась від Австрії, національні меншини угорців, які раніше знаходились у підпорядкуванні Будапешта, опинилися поза суверенітетом післявоєнної Угорщини. Уряду Угорщини в результаті Тріанонського договору довелося відмовитись від значних територій на користь сусідніх держав. Румунія отримала Трансильванію та східну частину Боната; Чехословаччина – Словаччину та Закарпатську Україну; Австрія – область на заході Угорщини (сучасна австрійська провінція Бургурланд). Об'єднаній Югославській державі були передані Хорватія (яка мала автономію в рамках угорської половини монархії), а також Воеводина.

Унаслідок цього територія Угорської держави, визначена умовами Тріанонського мирного договору, склала менше 30% володінь угорської та хорватської корони у складі Габсбурзької монархії, з 325 тис. кв. км вона скоротилась до 93 тис. кв. км. Чисельність населення зменшилася з 18 млн до 7,6 млн чоловік [7, 180–185].

Важливим було й те, що поряд із землями, де основне ядро населення становили національні меншини хорватів, сербів, румунів, словаків, українців, до сусідніх країн відійшов ряд територій з переважною більшістю угорського етносу. В цих країнах опинилось близько 3 млн. угорців, половина з яких проживала компактно у прикордонних з Угорщиною районах, але жодна стаття договору не торкалася питання гарантій прав угорської національної меншини [7, 265–268]. Отже, Угорщина, яка претендувала на роль гегемона в дунайсько-карпатському геополітичному ареалі, виявилася малою державою, оточеною з трьох боків більш могутніми сусідами (і за площею, і за кількістю населення) – Румунією, Чехословаччиною, Королівством сербів, хорватів і словенців [5, 17–20].

Дискримінаційний по відношенню до Угорщини характер Тріанонського договору, який утискав інтереси мільйонів угорців, викликав незадоволення серед широких мас угорського суспільства. В період між двома світовими війнами виявилось, що жодна із політичних сил, які намагались досягти успіху у внутрішньополітичній боротьбі, не могла відмовитися від думки про ревізію кордонів, встановлених Версальським мирним договором [3, 146–159]. Угорщина епохи дуалізму з її національними проблемами та політичним консерватизмом зникла, новий режим, узаконений Версальським мирним договором, не тільки не зменшив етнічну напругу, але й послабив добре функціонуючу економіку та культуру, хоча саме ця єдність відіграла важливу роль у підтриманні рівноваги сил в Європі.

Процеси, які відбулися після Тріанона, мали негативні наслідки у розвитку господарства, але визначили майбутнє країни. Консервативний режим Міклоша Хорті зберіг елементи парламентаризму. Його реформи мало сприяли модернізації відсталої суспільної структури, хоча завдяки відомим політичним діячам, таким як Пал Телекі та Іштван Бетлен, до кінця 1920-х років відбулась політична консолідація нації. Вдалося досягнути певного росту економіки, вирватись із зовнішньополітичної ізоляції. В Угорщині почали плекати надію на можливість хоча б часткової ревізії Версальської системи мирним шляхом [8, 76].

Нова ситуація в регіоні спонукала владу Угорщини на вироблення трьох основних напрямків діяльності. У зовнішній політиці основний акцент ставився на віднайденні сильного союзника з числа західних держав, який міг би лобіювати перегляд кордонів. У міжнародних організаціях, насамперед у Лізі Націй, постійно піднімалось питання угорської меншини та захисту її інтересів. Поряд із цим політики намагались підтримувати тісні стосунки із політичними, громадськими, релігійними та економічними організаціями національної меншини, надаючи навіть таємну матеріальну підтримку.

У період, коли Іштван Бетлен очолював уряд, позиція перегляду кордонів Угорщини мала більше інтеграційний ґрунт, ніж етнічний. Від угорських територій, які належали

Австрії та Хорватії, у будь-якому випадку довелось відмовитись, а за незалежність території, якими володіли Румунія та Чехословаччина, можна було позмагатись.

Навесні 1921 р. стало зрозуміло, що міжнародна ситуація у світі не спростує намаганням Угорщини переглянути кордони ні шляхом переговорів, ні військовим втручанням. І. Бетлен, враховуючи реалії того періоду, вирішує спрямувати зусилля на підтримку закордонного угорства. Активну роль відіграв уряд Угорщини в утворенні системи угорських громадських організацій у країнах, де проживала угорська меншина. Таким чином були створені Організація народних письменників (НП) у Румунії, Товариство Ракоци – в Чехословаччині, Товариство Святого Геллерта – в Югославії. Було створено координуючий орган, так званий Центр громадських організацій, яким керував Пал Телекі. За допомогою мережі організації уряд володів найновішою інформацією із регіонів і міг вирішувати важливі поточні проблеми. Вперше при Кабінеті Міністрів був створений, на кшталт нинішнього, відділ національностей та меншин [15].

Процес рецесії, викликаний світовою економічною кризою 1930-х років і наслідками Версальського мирного договору, спонукав до розриву економічної, суспільної і культурної єдності країн у басейні Дунаю. Події попередніх років спонукали до національної замкнутості, яка відкрила шлях політичному екстремізму та у створеному політичному вакуумі полегшила проникнення більших держав, які виявляли зацікавленість відносно території Угорщини. Тому для країни, яка в усіх лихах звинувачувала Тріанонський мирний договір і мріяла про його перегляд, найбільш привабливими були тісні зв'язки з Німеччиною та Італією.

У 1927 р. був підписаний італійсько-угорський договір дружби, яким Б. Муссоліні засвідчив свою підтримку в питанні ревізії кордонів, а саме – перегляду території, які належали Чехословаччині. Після цього І. Бетлен уперше в своїй промові заявляє широкому загалу про наміри повернути угорські землі від сусідніх держав. Виникає найбільша на той час пропагандистська організація, так звана “Угорська Ревізіоністська Ліга” [3, 157].

Після зближення з Італією в угорських політиків виникла ідея залучитися підтримкою Німеччини. Перші спроби були відхилені: країна не могла порушувати умов мирного договору. Але прихід до влади у 1933 р. А. Гітлера став як для Угорщини, так і для багатьох країн Європи вирішальним у способах розв'язання проблем національних меншин.

У 1934 р. на зустрічі у Римі прем'єр-міністр Угорщини Дюла Дьомболі та Б. Муссоліні виробили таємний план, за яким територія Угорщини повинна була збільшитися на 195000 кв. км, що означало повне і навіть більше повернення земель. Такий розвиток подій давав надію політикам Угорщини на можливе вирішення проблеми мирним переговорним шляхом [3, 225].

Остаточно перегляд кордонів Угорщини визначили Віденські арбітражі. Перший Віденський арбітраж від 2 листопада 1938 р., за рішенням Німеччини та Італії, наказував Чехословаччині, розчленування якої почалося з Мюнхенської угоди 1938 р., передати Угорщині південні райони Словаччини і Закарпатської України (загальна площа 11927 кв. км, населення – понад 1 млн осіб).

Згідно з рішенням другого Віденського арбітражу Румунія мала поступитися половиною Трансильванії (нині відома як Північна Трансильванія) Угорщині (43492 кв. км, населення – 2,4 млн чол.). Арбітраж був винесений 30 серпня 1940 р. Мета його полягала в тому, щоби схилити до участі у війні Угорщину як союзника Німеччини. Оскільки Північна Трансильванія була населена багатьма народами, це рішення призвело до масових міграцій і погіршення соціально-економічних умов у Трансильванії, загострення угорсько-румунських суперечностей. Результати другого Віденського арбітражу Німеччина використала для повного підпорядкування Угорщини та Румунії [9, 198].

Отже, нагородою за приєднання до країн-агресорів, які розпочали Другу світову війну, було повернення Угорщині її земель на території Чехословаччини та Румунії.

У результаті перемоги Радянського Союзу навесні 1945 р. Угорщина втратила свій суверенітет. На території країни були дислоковані окупаційні війська. Їх командування обіцяло

забезпечити право на самовизначення, але, як відомо, доля Угорщини була визначена ще на Ялтинській конференції у 1943 р. і країна перейшла до сфери радянських інтересів [9, 277].

20 січня 1945 р. у Москві було підписано угоду про роззброєння між країнами-переможницями та Угорщиною. Згідно з договором Угорщина зобов'язувалася відкликати із території Чехословаччини, Югославії та Румунії війська, п. 9 угоди відміняв рішення Віденських арбітражів [9, 285].

10 лютого 1947 р. під час Паризької мирної конференції було остаточно встановлено сучасні кордони Угорщини. В результаті Австрія отримала 4000 кв. км із населенням у 292 тис. чол., з яких 26 тис. були угорці; Румунія – 102 тис. кв. км з населенням 3,5 млн жителів, з яких угорців – 1,66 млн; Югославія – 21 тис. кв. км, з населенням 1,6 млн жителів, з яких угорців – 461 тис.; Чехословаччина – 63 тис. кв. км з населенням 3,5 млн жителів, з яких угорців – 1072 тис. (з 1945 р. територія Закарпаття перейшла до СРСР) [9, 326].

Положення мирної угоди, які стосувалися насамперед кордонів і були тісно пов'язані з чисельністю угорських меншин, набагато більше реалізували прагнення великих держав-переможниць, їх геополітичні амбіції, а також стратегічні та економічні цілі їх центральносхідних європейських союзників серед малих націй, ніж забезпечення об'єктивного миру на основі гідного розмежування центральноєвропейських націй.

У повоєнний період у державній політиці країни-сусіди Угорщини стосовно проблем угорських меншин застосовували різноманітні стратегії. У Трансильванії місцеві румунські керівники проголосили таку інтеграційну політику, яка замість відкритої дискримінації угорців ставила за мету посилення політичної й економічної ролі румунів, найширше їх залучення до державного управління [11, 267]. В Югославії однозначно діяла дискримінаційна політика, а в більш демократичній Чехословаччині нових громадян намагалися схилити до лояльного сприйняття існуючої держави. В усіх цих країнах спільним було те, що політичне керівництво не визнавало сформульоване у програмах окремих угорських партій право на територіальну і національну автономію взамін на

лояльність до держави. Відмовляючи національним меншинам у наданні колективних прав, на думку дослідників [11, 328], у трьох країнах не забезпечувалося й індивідуальне національне рівноправ'я. Відносно становища угорців у Чехословаччині таке твердження не є повністю коректним, бо її Конституція окремо проголошувала національну рівність усіх громадян республіки. Інша справа, що в силу об'єктивних і суб'єктивних причин на практиці меншинам важче було реалізовувати надані права.

Спроби знайти вирішення проблем, пов'язаних із наслідками Другої світової війни та наступними роками, довели, що проблеми у відносинах народів Карпатського басейну без ризику війни не можна розв'язати механічно – змінами кордонів, локальними війнами, зміною етнічного складу населення, депортаціями, етнічними чистками. Кожна з таких насильницьких спроб породжувала нові образи та конфлікти, і, врешті-решт, переможець і переможений зазнавали шкоди від різного роду втручань.

Національна катастрофа у роки війни змусила країну докорінно переглянути свою попередню політику, помінати стратегію. У другій половині ХХ ст. Угорщина поступово відмежовувалася від помилок міжвоєнного періоду, відмовилась від насильницької ревізії кордонів із сусідніми державами, відійшла від прагнень формувати Угорську державу “в межах Святого Іштвана”, повела активний пошук примирення зі слов'янством, із румунським народом, подолання антисемітизму як державної політики.

На сьогодні загальна чисельність угорців в Угорській Республіці і за її межами оцінюється в 13–15 мільйонів осіб. З цієї кількості 10 млн мешкає в Угорщині, а в сусідніх із нею країнах Карпатського басейну проживає майже 2,5 млн, і згідно з оцінками експертів, ще приблизно 1,5–2,0 млн угорців розкидано по всьому світу [16]. Відповідно до даних перепису населення у Трансильванії (Румунія) угорцями визнають себе 1 млн 435 тис. чоловік, у Словаччині – 520 тисяч, у Воеводині (Сербія) – 339 тисяч, на Закарпатті (Україна) – 156 тисяч, у Хорватії – 16,5 тисячі, у Словенії – 8,5 і в Австрії – 6,8 тисячі осіб [16].

Офіційна політика керівництва країни спрямована на відстеження положення угорців, які проживають у сусідніх країнах, і надання їм відповідної допомоги. Одним із важливих засобів такої діяльності є поліпшення відносин між офіційними і цивільними організаціями Угорщини із сусідніми країнами. Чинною угорською Конституцією визначається: Угорська держава відчуває відповідальність за долю угорців, які проживають за межами країни.

Принципова основа цієї підтримки – сприяння духовній і культурній реінтеграції угорців у рамках існуючих між державами кордонів. Уряд Угорської Республіки підтримує євроатлантичну інтеграцію тих країн, де мешкає угорська національна меншина. Крім цього угорська сторона сприяє врегулюванню європейських проблем меншин у міжнародних організаціях. У двосторонніх міждержавних відносинах угорська сторона на міжурядових переговорах і на рівні змішаних комісій неухильно відстоює позицію угорських суспільних (політичних) організацій цієї країни в галузі створення, функціонування національних шкіл та автономії. Керівництво країни підписало угоди про основи міждержавних відносин із п'ятьма сусідніми країнами з урахуванням інтересів угорської національної меншості.

З метою підтримки та покращення життя угорців, які мешкають за межами країни, Державні збори Угорщини 19 червня 2001 р. прийняли “Закон про етнічних угорців суміжних країн”, положення якого гарантує ряд пільг і різноманітних форм підтримки особам угорської національності, які є громадянами Хорватії, Сербії і Чорногорії, Румунії, Словенії, Словаччини та України.

Висновки. Отже, відносини Угорщини із сусідніми країнами значною мірою залежать від становища угорської національної меншини, яка проживає у цих державах, та ставлення до неї офіційних органів. У свою чергу і перше, і друге тісно пов'язане з проблемою угорських територій. Колишньому прем'єр-міністру Угорщини Йозефу Анталлу належать слова: “Біль Тріанона стукає в серці кожного угорця” [1, 406]. Але є реалії сьогодення, є Європа, в якій будь-який вид реваншизму неможливий. Угорці як на рівні політиків, так і на

рівні владних структур чудово це розуміють. Тому, починаючи з 1990 р., уряд Й. Анталла, який був призначений уперше обраним демократичним шляхом парламентом, заявив про те, що турбота про угорців, які проживають за кордоном, є одним з основних пріоритетів угорської зовнішньої політики поряд із інтеграцією в європейські й євроатлантичні структури і встановленням нормальних відносин із сусідніми країнами та одночасно шляхом розв'язання їхніх проблем.

1. *Ткач Д.І.* Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія / Д.І. Ткач. – К.: МАУП, 2004. – 324 с.
2. *Товт М.М.* Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М.М. Товт. – Ужгород: Преса, 2002. – 158 с.
3. *Шайті А.Н.* Розпад імперії, ревізія кордонів, національна меншина в 1928-1947 рр. / А.Н. Шайті. – Будапешт: Напвілаг, 2004. – 322 с.
4. *Барді Ш.* Інтеграційні стратегії в історії угорських національних меншин / Ш. Барді, Б. Нандор, А. Шимон. – Шоморія: Форум, 2006. – 470 с.
5. *Янчо Б.* Угорське суспільство та доля угорської меншини, яка потрапила під панування іноземних держав / Б. Янчо // Мадяр Семле. – 1927. – № 1. – С. 50-57.
6. *Ромшич І.* Місце та доля угорців в басейні Карпат / І. Ромшич. – Будапешт: Осіріс, 2003. – 370 с.
7. *Цайдлер М.* Тріанон / М. Цайдлер. – Будапешт: Осіріс, 2003. – 280 с.
8. *Балог А.* Правова держава та меншина / А. Балог. – Бухарест-Коложвар: Крігеріон, 1997. – 346 с.
9. *Барді Н.* Спільноти меншин угорців у ХХ столітті / Н. Барді, Ч. Фединця, Л. Сарка. – Будапешт: Гондолат і НДІ нац. меншин АН Угорщини, 2008. – 508 с.
10. *Глатц Ф.* Угорці Карпатського басейну / Ф. Глатц. – Будапешт: Палаш, 1988. – 475 с.
11. *Галантаї Й.* Тріанон та захист національних меншин / Й. Галантаї. – Будапешт: Маєценаш, 1989. – 376 с.
12. *Тілковський Л.* Політика національних меншин Угорщини в ХХ столітті / Л. Тілковський. – Дебрецен: Чоконаї, 1998. – 397 с.
13. *Панді Л.* Спільна Європа 1763-1993 / Л. Панді. – Будапешт: Фонд Л. Телекі, 1999. – 510 с.
14. *Магда А.* Мала Антанга та питання угорської національної меншини / А. Магда // Історія. – 1991. – № 2-3.
15. Офіційний веб-сайт Канцелярії Прем'єр-міністра Угорщини. – Режим доступу: www.miniszterelnok.hu.
16. Офіційний веб-сайт МЗС УР. – Режим доступу: www.kum.hu.

Надійшла до редколегії 27.09.2009.